

ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ОЦІНКА СУДОМ ВИСНОВКІВ ЕКСПЕРТА У СПРАВАХ ПРО ПОРУШЕННЯ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Олександр Дорошенко,
заступник директора НДІ інтелектуальної власності АПрН України з експертної роботи

Дослідження та оцінка судом висновків експерта є заключною, підсумковою частиною усього процесу по здійсненню судово-експертної діяльності. Така діяльність суду включає у себе перевірку та оцінку висновку експерта, ознайомлення з ним сторін, у необхідних випадках? допит експерта та призначення додаткової або повторної експертизи.

Перевірка необхідна для того, щоб потім правильно оцінити та використати висновок експерта. Тому перевірка висновку експерта тісно переплітається з його оцінкою, їх не можна відривати одне від іншого [1, с. 60-63;]. Якщо оцінка являє собою розумовий процес роботи з доказами, то перевірка — конкретні практичні дії, які включають до свого складу і розумову діяльність, необхідну для здійснення зазначених дій [2, с. 105]. Практичні дії при перевірці доказів складаються з виконання різних процесуальних дій, направлених на дослідження доказів, що є у справі, а також на виявлення нових доказів. Метою перевірки висновку експерта є позбавлення від сумнівів та підтвердження у тому, що у висновку містяться фактичні дані про обставини, що мають значення для справи, які отримані у встановленому законом порядку.

Як відомо, висновок судової експертизи є процесуальним документом, у якому експерт за завданням суду викладає хід дослідження і свої висновки про встановлені ним обставини справи. У зв'язку із специфікою умов формування висновку експерта як джерела доказів, саме він підлягає всебічній перевірці і оцінці на всіх етапах доказування з моменту появи його у справі.

Перевірка оцінки висновку експерта полягає у вивченні його з різних сторін — процесуально-організаційних, фактичних, методичних, логічних, граматичних та ілюстраційних. Наприклад, перевірка процесуально-організаційних умов проведення експертизи передбачає, зокрема, з'ясування правильності її призначення.

Оцінка висновку експерта включає:

- аналіз дотримання процесуального порядку підготовки, призначення та проведення експертизи;
- аналіз відповідності висновку експерта завданню;
- аналіз повноти висновку;
- оцінку наукової обґрунтованості висновку;
- оцінку фактичних даних, що містяться у висновку експерта, з

точки зору їх відносності та місця у системі інших доказів [3, с. 219].

При оцінці висновку експерта суд піддає всебічному аналізу доброякісність того матеріалу, який був наданий у розпорядження експерта [4, с. 47]. Хоча щодо експертизи об'єктів інтелектуальної власності таке твердження має достатньо спірний характер. Водночас мова не йде про те, що суду не слід визначатися щодо предмету експертизи та оригінальності наданих на дослідження матеріалів, достатності предметів та зразків для надання висновку тощо.

В експертних дослідженнях об'єктів інтелектуальної власності в якості доказів, що надаються на експертизу, нерідко виступають правовстановлюючі документи — наприклад, свідоцтва про реєстрацію товарного знака, патенти тощо. У практиці може виникнути ситуація, коли правовстановлюючі документи, що закріплюють право власника на конкретний об'єкт інтелектуальної власності, зіставляються з іншими речовими доказами — написами, етикетками тощо, що навряд чи можна визначити як оцінку доброякісності наданих на експертизу речових доказів (як це характерно, зокрема, для криміналістичної експертизи).

У будь-якому разі суть перевірки висновку експерта зводиться до перевірки його відповідності тим вимогам, що пред'являються у цивільному процесі до доказів взагалі та до висновків експерта зокрема. Ці вимоги визначаються правовими нормами, об'єктивними законами логіки та тієї галузі спеціальних знань, з якою пов'язані поставлені перед експертом питання.

У ході перевірки здійснюється:
А) перевірка відносності висновку

експерта, яка проводиться з метою упевнитися у тому, що фактичні дані, що містяться у висновку експерта, мають значення для встановлення обставин цивільної справи, та визначається перевіркою змісту цього доказу;

Б) перевірка допустимості висновку експерта, тобто дотримання вимог процесуального закону відносно джерела цього виду доказів — експерта, способу отримання та процесуального закріплення фактичних даних. Крім того, у процесі перевірки встановлюється достатність проведених по справі експертиз та необхідність призначення нових. З цією метою визначаються усі питання, для вирішення яких необхідно використання спеціальних знань та проведення експертного дослідження.

А. Способами перевірки відносності висновку експертизи у процесі називають:

- 1) аналіз та дослідження змісту висновку експерта, виявлення внутрішніх суперечностей між фактичними даними та їх частинами;
- 2) співставлення висновку експерта з іншими зібраними доказами, виявлення суперечностей та неузгодженості між ними;
- 3) збирання нових доказів, які могли б підтвердити або заперечити докази, що є у справі, у тому числі і проведення додаткової експертизи [5, с. 19-20].

Результатом здійснюваної перевірки відносності висновку експерта є отримання відомостей, що доповнюють його, якщо висновок є неповним, що встановлюють та пояснюють його неточності, суперечності, невідповідності іншим доказам, які є у справі. У ході цієї перевірки та-

кож створюються умови для здійснення подальшого процесу оцінки висновку експерта окремо та у сукупності з усіма зібраними доказами, що перевіряються.

У зв'язку з особливістю отримання висновків експертів по спорах, пов'язаних з порушенням прав інтелектуальної власності, зокрема складністю та тривалістю проведення експертизи, вимога щодо відносності цього виду доказів складається з декількох обов'язкових ознак:

- інформаційності — як відповідності між інформаційним змістом висновку експерта та обставинами цивільної справи;
- суттєвості та значимості — як здатності відомостей, що містяться у висновку, дати певний результат (підтвердити або заперечити) у встановленні тих обставин, які мають істотне значення для вирішення справи.

Б. При перевірці висновку експерта слід згадати і про таку характеристику доказу як його **допустимість**. Це перевірка джерела наданого доказу, тобто у даному випадку? особи експерта, та перевірка законності і правильності отримання наданих експерту матеріалів¹.

На достовірність висновку експерта впливає і порушення встановленого порядку отримання пред-

метів та документів, що є об'єктами експертизи. Це пояснюється вивідним характером цього доказу, коли порушення на етапі отримання таких предметів і документів ставить під сумнів результати проведених на їх підставі досліджень. Тому для допустимості результатів експертизи в якості доказів обов'язково дотримання процесуального порядку збирання та надання таких матеріалів. Отже, суд зобов'язаний перевірити законність та правомірність отримання доказів, наданих у розпорядження експерта для проведення ним дослідження, що вимагає застосування спеціальних знань.

Не допускається використання доказів, отриманих із порушенням закону.² Такі докази не мають доказового значення з моменту їх отримання. При цьому порушенням процесуального закону слід визнати будь-яке відхилення від його вимог, що ускладнюють встановлення достовірності отриманого висновку експерта [6, с. 25].

Отже, можна зробити висновок, що **процесуальний закон пред'являє певні вимоги, при дотриманні яких фактичні дані, що містяться у висновку експерта, визнаються доказом по справі з порушення прав інтелектуальної власності:**

- 1) загальна вимога допустимості —

¹ Для перевірки джерела цього доказу необхідно дослідити ті обставини, що характеризують експерта, і перевірити його з позицій об'єктивності та незацікавленості у ході справи. Як уже було зазначено вище, закон передбачає випадки, коли особа не може виступати в якості експерта (ст. 20, 22, 23 ЦПК). Експерт також перевіряється з позицій його кваліфікації. Для цього суд може вимагати надання інформації про наявність диплому, вченого ступеня (звання), наукових робіт, стажу практичної роботи по відповідній спеціальності, досвіду роботи в якості експерта тощо. При цьому визначення стажу практичної роботи експерта має вирішальне значення при перевірці фактичного володіння експертом комплексом знань у певній галузі, зокрема, — сфері інтелектуальної власності.

² Це стосується: 1) правильності порядку призначення та здійснення експертизи, зокрема, законність фактичних та юридичних підстав для призначення експертизи; 2) дотримання вимог процесуального закону стосовно джерела цього виду доказів, зокрема, чи не проведена експертиза особою, що підлягає відводу на підставі ст. 20, 22 ЦПК; 3) дотримання усіх прав учасників процесу тощо.

- отримання доказів лише із зазначених в законі та відомих джерел;
- 2) докази повинні бути зібрані способом, встановленим для даного виду доказів, оскільки доказ не може бути визнаний допустимим у тому випадку, якщо він отриманий способом, хоча і визначеним у законі, але не передбаченим для збирання доказів даного виду;
  - 3) висновок експерта повинен бути отриманий у певному процесуальному порядку, який полягає, перш за все, у наявності порушеної справи, законних підстав для проведення експертизи, у встановленій законом послідовності дій;
  - 4) у відповідності до закону повинна бути правильно оформлена кожна дія, у тому числі, проведена сама експертиза та оформлено її результат. У процесуальних документах фіксується весь хід здійснення експертизи, у них відображається та ними завершується процес формування такого доказу як висновок експерта.

Однак найбільш складною для суду є перевірка наукової обґрунтованості та правомірності використання у конкретному випадку експертної методики. Суддя не є спеціалістом у тій галузі знань, до якої відноситься експертне дослідження. Але це не означає, що суддя не може взагалі перевірити наукову обґрунтованість та правомірність застосування експертних методик. У випадку виникнення сумнівів суд може призначити додаткову комісійну експертизу або допитати експерта.

Для сфери інтелектуальної власності це є надзвичайно складною

проблемою, оскільки, по-перше, на відміну від багатьох інших галузей юриспруденції, право інтелектуальної власності як окремий правовий інститут цивільного права не забезпечене розробками глибокого теоретичного рівня, які б давали підстави для визначення саме наукової обґрунтованості проведеного дослідження (хоча це не слід плутати з можливістю і необхідністю застосування спеціальних знань з інших галузей знань — техніки, економіки, філології тощо, які необхідні при проведенні досліджень тих чи інших об'єктів інтелектуальної власності). По-друге, відсутні методики, які б дозволяли суду чітко визначати, дотримані їх умови при проведенні експертизи, чи ні.

Досвід і кваліфікація суддів, практика розгляду певної категорії цивільних справ — зокрема, справ щодо порушення прав на об'єкти інтелектуальної власності, можливість зіставити висновки експерта з іншими доказами, поданими по цивільній справі, дозволяють суду всебічно перевірити не лише логіку експертного висновку, але й науковість застосованих наукових методів та засобів дослідження, повноту висновків, їх обґрунтованість, послідовність тощо. У цьому контексті слід відзначити позитивну практику, притаманну судовим органам, пов'язану з постійним підвищенням кваліфікації суддів не лише в області процедури, але і у матеріальному праві, у даному випадку — праві інтелектуальної власності. Поступове зростання кількості суддів судів різних рівнів, що отримують спеціальну освіту у сфері інтелектуальної власності, створює об'єктивні підстави для забезпечення висококваліфікованого дослідження

та оцінки висновку судово-експертного дослідження як одного із доказів, поданих по справі.

Фахівці сходяться на думці, що основними видовими ознаками кожного висновку експерта як засобу доказування, а також об'єкта перевірки і оцінки судом за конкретною справою є: характер спеціальних знань, необхідних для вирішення поставлених перед експертизою завдань; спосіб реалізації спеціальних знань під час проведення дослідження [2; 7].³

Враховуючи своєрідність умов формування даних про пошукові факти та складну структуру висновку експерта, перевірка його якості судом завжди повинна проводитися у формі послідовного логічного аналізу зазначених структурних елементів і включати зіставлення змісту окремих його частин з матеріалами, наданими експерту (ухвалою, вихідними матеріалами, об'єктами дослідження тощо), а також оцінку відповіді експерта у сукупності з іншими доказами, зібраними за справою [7].

Саме тому виключне значення має перевірка кінцевих висновків експерта. Вона складається з перевірки повноти висновку, логічної обґрунтованості результатів дослідження та відповідності висновків експерта доказам, що є у справі.

При цьому перевірка висновку експерта здійснюється на усіх стадіях процесу і продовжується до того часу, доки всі зібрані по справі докази не будуть перевірені та оцінені. Крім того, суд повинен повернутися до перевірки висновку експерта неодноразово при отриманні інших доказів, що суперечать висновку, або коли по справі виявляються обставини, що можуть вплинути на повноту та достовірність висновку експерта, що перевіряється.

При цьому співставлення висновку експерта з іншими доказами, що знаходяться у справі, є одним з найважливіших способів перевірки, який дозволяє виявити збіг або суперечливий характер даних, а також роз'яснити причини виявлених суперечностей. Це здійснюється у ході проведення різних процесуальних дій. Крім того, це дозволяє виявляти нові докази, які заперечують або підтверджують уже отримані докази, сприяють створенню найкращих гарантій від можливих помилок. Саме тому доцільно намагатися отримати відомості про одні й ті ж факти з декількох джерел.

Засобом особистого і безпосереднього сприйняття висновку експерта судом і іншими особами, що беруть участь у справі, є оголошення висновку експерта у судовому засіданні. Після ознайомлення з висновком

³ При цьому характер спеціальних знань є основною ознакою, якою повинен керуватися орган, що призначає по справі експертизу, при визначенні її виду і вибору відповідного спеціаліста як експерта. Спосіб реалізації спеціальних знань завжди є специфічним для кожного випадку проведення будь-якого виду експертиз — тим більше експертиз об'єктів інтелектуальної власності. Він визначається технологією експертного дослідження, та залежить від його об'єкта і мети дослідження, від рівня розвитку конкретної вузької галузі спеціальних знань. У поєднанні ці ознаки дозволяють суду правильно визначити напрями і обсяг перевірки висновку з позицій компетентності експерта, характеру проведених досліджень, їх повноти, придатності використаних методів і засобів для вирішення поставленого завдання.

Знання джерела поінформованості дозволяє виключити з висновку експерта суб'єктивні думки, здогадки та припущення, забезпечує надійність та достовірність цього виду доказів, крім того, дозволяє правильно перевірити та оцінити висновок експерта судом.

експерта, з метою його роз'яснення та доповнення, експерту можуть бути задані питання. Відповідно до ч. 2 ст. 189 ЦПК першим задає питання особа, за заявою якої був призначений експерт, та його представник. Потім питання можуть задавати інші особи, що беруть участь у справі, представники. Експерту, призначеному за ініціативою суду, першим задає питання позивач. Відповідно до ч. 3 ст. 189 ЦПК суд має право з'ясувати суть відповіді експерта на питання осіб, які беруть участь у справі, а також ставити питання експерту після закінчення його допиту особами, які беруть участь у справі.⁴

Аналіз судової практики доводить, що застосування кожного із вищезазначених способів перевірки доказів окремо не дозволить зробити кінцевий висновок про доброякісність висновку експерта і лише використання їх у сукупності гарантує надійність результатів перевірки та створює необхідні умови для прийняття процесуальних рішень по

справі та для оцінки висновку експерта.

Крім того, у судовій практиці іноді спостерігається ситуація розходження у висновках експерта порівняно з іншими доказами по справі. Таке розходження може бути викликано двома причинами. З однієї сторони, ці розходження можуть бути пояснені помилкою висновку, з іншої — інші докази можуть бути хибними при істинності висновків експерта [3, с. 220].

Завдання суду при оцінці доказів - усунути ці суперечності. Результати оцінки висновку експерта повинні бути об'єктивно виражені судом. Докази оцінюються за внутрішнім переконанням, заснованим на всебічному, повному і об'єктивному розгляді всіх обставин справи в їх сукупності, на підставі закону та правосвідомості.

Оцінка висновку експерта також здійсниться у відповідності з цими вимогами, але з урахуванням тих особливостей, які притаманні цьому виду доказів. Зокрема, не слід забу-

⁴ Судова практика та теоретичні розробки дозволили визначити завдання допиту експерта [19, с. 97]. Ними є:

- роз'яснення висновку у тих випадках, коли вимагається пояснити суть та значення спеціальних термінів або формулювань, уявити методи, які були використані при дослідженні, пояснити, яким чином виявлені діагностичні або ідентифікаційні ознаки дозволили зробити експерту ті або інші висновки, в якій мірі висновки засновані на матеріалах справи, обґрунтувати необхідність використання обраної методики або методології дослідження тощо;
- роз'яснення можливих суперечностей між дослідженням та висновками, що містяться у висновку;
- роз'яснення сутності причин розходження у висновках, до яких прийшли члени комісії експертів, уточнення позиції кожного експерта;
- доповнення даного висновку у випадку неясності, конкретизація висновку, уточнення змісту висновку, додаткове обґрунтування раніш зроблених висновків.

Водночас слід розуміти, що отримані в результаті допиту показання експерта не є самостійним видом доказів у розумінні ст. 212 ЦПК, а є продовженням висновку, оскільки даються лише після дачі ним висновку, з метою роз'яснення або доповнення раніш даного висновку. Особливість допиту експерта полягає у тому, що:

- 1) експерт має особливе процесуальне положення і виступає особою, що володіє спеціальними знаннями, без яких неможливе здійснення експертизи — цим він відрізняється від інших осіб;
- 2) певна мета цієї дії — експерт не дублює опис проведених ним досліджень та викладених у висновку, а лише пояснює та доповнює їх, а також відповідає на запитання учасників судового засідання.

вати, що висновок експерта не є обов'язковим для суду, і відповідно до ч. 6 ст. 147 ЦПК оцінюється судом за правилами, встановленими ст. 212 ЦПК України.

Тому сьогоднішнє сприйняття окремими учасниками процесу ключової ролі судового експерта як єдиного суб'єкта, від якого залежить вирішення спору по суті, є помилковим, і суперечить усій теорії процесу та теорії доказів. Виходячи з особливого характеру цього виду доказів, в основі якого лежить вивідне знання, зроблене на підставі досліджень з використанням спеціальних знань, а також враховуючи, що суд безпосередньо не бере участь у формуванні висновку, а експерт самостійно складає письмовий висновок, закон встановив, що незгода з висновком експерта повинна бути письмовою (ч. 7 ст. 147 ЦПК).

Тобто, сам по собі висновок не має пріоритету перед іншими доказами і оцінюється як і будь-який інший доказ по справі. Певна його специфіка, пов'язана з використанням спеціальних знань, наявністю вивідного знання зовсім не означає, що характер цього доказу дає підстави для некритичного до нього відношення або надання йому особливого доказового значення.

Оцінка висновку експерта як процесуальна дія повинна отримати

певне зовнішнє вираження у відповідному процесуальному акті. При цьому наслідки оцінки висновку експерта можуть бути як позитивні, так і негативні.⁵

Повідомлення експерта про неможливість вирішення поставлених перед ним питань також підлягає оцінці за правилами ст.212 ЦПК, навіть не дивлячись на те, що такий висновок не має значення доказу і тому не може бути покладений в основу судового рішення.

В юридичній літературі виділені і достатньо глибоко розглянуті елементи оцінки висновку експерта. Основними з них є аналіз дотримання процесуального порядку підготовки, призначення та проведення експертизи, аналіз відповідності висновку експерта завданню, оцінка повноти висновку, оцінка особи експерта, оцінка матеріалів, наданих на експертизу, оцінка наукової обґрунтованості висновків експерта, оцінка висновку експерта в сукупності з іншими матеріалами справи. Дискусія у наукових колах дозволяє говорити про певні підходи, що уже склалися у цій сфері знань. Наприклад те, що ймовірні, вірогідні висновки не можна визнати процесуальним засобом доказування, але можна використовувати у справі як процесуальну інформацію, що не має доказового значення.

⁵ При позитивних результатах оцінки висновку експерта може бути використаний для визнання доказовості того чи іншого факту або обставин, для отримання нових доказів або перевірки доказів, що є у справі.

Наслідки негативної оцінки залежать від підстав такої оцінки. Наприклад, результатом негативної оцінки може стати призначення додаткової, повторної експертизи, або допит експерта. Коли по справі здійснено декілька експертиз, висновки яких суперечать один одному, суд має право віддати перевагу одному з висновків, зазначивши мотиви незгоди з іншими, або призначити нову експертизу для усунення суперечностей у висновках попередніх експертиз. Суд вправі, визнавши результати експертизи недостовірними, замінити висновок експерта своєю думкою з питань, що вимагають для свого вирішення спеціальних знань. Водночас незгода з висновками експерта не обов'язково тягне за собою призначення повторної експертизи, оскільки висновок експерта відповідно до цивільно-процесуального законодавства не є обов'язковим для суду.

Ще одним актуальним питанням оцінки висновку експерта є оцінка двох суперечливих один одному висновків експертиз. Для того, щоб правильно оцінити результати роботи експертів, необхідно враховувати наступні фактори:

- компетентність експертів, їх стаж практичної роботи, а також авторитетність установ, в яких вони працюють;
- правильність встановлення порядку проведення експертизи, у тому числі якості переданих експертам матеріалів, правильність оформлення матеріалів дослідження;
- авторитетність установи, що зробила методики експертного дослідження, їх офіційне затвердження і процедуру апробації;
- проведений процес експертного дослідження;
- за наявності протоколів допиту експертів, оцінка переконливості аргументів;
- результати співставлення висновків експерта з матеріалами справи з метою виявлення та усунення суперечностей, що виникли.

За підсумками оцінки суд може визнати висновок експерта:

- 1) повним та обґрунтованим — і покласти його в основу рішення суду як один з доказів;
- 2) недостатньо ясним та неповним

— і призначити своєю ухвалою додаткову експертизу;

- 3) необґрунтованим, таким, що викликає сумніви в його правильності, — і призначити повторну експертизу.

Крім того, суд може не погодитися з висновками експерта і, не призначаючи повторної експертизи, вирішити справу на підставі інших доказів, оскільки висновок експерта для суду необов'язковий і оцінюється за правилами оцінки будь-яких інших доказів. Таке повноваження суду закріплюється у більшості юрисдикцій (наприклад, ст. 212 ЦПК України, ст. 67 ГПК РФ).

Однією з помилок, що можуть допускатися судами першої інстанції при використанні висновків експертів, є невизначення доказового значення фактів, встановлених експертом. Тобто суд наводить лише посилання на висновок експерта, але не здійснює його оцінки як одного із засобів доказування. Ряд фахівців в якості помилки називає і ситуацію застосування оціночних суджень при винесенні судового рішення.⁶ У судовій практиці трапляються випадки незгоди суду з висновками експерта, при цьому така незгода не мотивується у таких процесуальних документах, як ухвала про призначення повторної експертизи. Крім того, за статистичними даними Мін'юсту (за результатами

⁶ Наприклад: "вина підтверджується висновком експерта", "у суду нема підстав не вірити висновку експерта", "Суд визнає висновок експерта таким, що не викликає сумнівів" тощо. Таку практику, безумовно, слід визнати неправильною, на чому наполягають не лише представники судової гілки влади, але й Міністерство юстиції України. Зокрема, як вважає І.Ємельянова, таке оціночне судження судді стосовно висновку експерта видається не тільки неаргументованим, а й взагалі викликає заперечення, оскільки попередження експерта про ту ж саму кримінальну відповідальність та дослідження ним великої кількості речових (або інших) доказів не виключає помилки з боку експерта та не може бути гарантією щодо правильності проведених ним досліджень [69, с. 4].

З іншого боку, спостерігаються випадки відсутності оціночних суджень та результатів аналізу висновків у процесуальних документах (навіть коли висновки експерта надані у декількох варіантах). Або, наприклад, ймовірні (вірогідні) висновки тлумачаться як категоричні.

аналізу непідтверджених повторних експертиз у 2002-2004 рр.), однією з причин непідтвердження первинних експертиз були помилки, допущені експертами при застосуванні методик дослідження (умов їх застосування); внаслідок незначного стажу (досвіду) експертної роботи; внаслідок невірної оцінки при встановленні ознак розбіжностей у наданих зразках тощо.

У контексті даного дослідження можна врахувати усі вищезазначені причини помилок, за виключенням застосування методик досліджень. Відсутність на сьогодні уніфікованих підходів щодо проведення досліджень певних об'єктів інтелектуальної власності створює додаткові проблеми (а часто — і додаткові підстави для призначення повтор-

них експертиз), коли сторона намагається довести, що дослідження проведене не на належному рівні, експерт є некваліфікованим, виявив недостатні знання при проведенні дослідження тощо.

Сьогодні існують різні підходи й при вирішенні інших питань, зокрема, щодо визначення характеру здійснюваних експертом досліджень, характеру та меж висновків експерта тощо. Зазначені ці та інші спірні положення та прогалини щодо розуміння висновку експерта як виду доказів потребують подальших досліджень з урахуванням сучасних перетворень в усіх сферах суспільного життя держави. ◆

Література:

1. Ціркаль В. *Переврка та оцінка висновку експертизи на досудовому слідстві і у суді // Право України. — 2005. — № 8. — С. 60—63.*
2. Бурков И.В., Мурзинов А.В. *Заключение эксперта как вид доказательств. - Транзит-Икс, 2001. — 328 с.*
3. Треушников М.К. *Судебные доказательства. 4-е изд., перераб. и доп. — М.: ОАО "Издательский дом "Городец", 2005. — 288с.*
4. Орлов Ю.К. *Заключение эксперта и его оценка (по уголовным делам). — М., 1995. — 180 с.*
5. Тетенькин В.А. *Проверка доказательств в структуре уголовно-процессуального доказывания. — М., 1985. — С. 19—20.*
6. Палиашвили А.Я. *Заключение эксперта как один из источников доказательств // Советская юстиция. — 1971. — № 12. — с. 32.*
7. Россинская Е.Р. *Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе. — М.: Норма, 2005. — 656 с.*
8. *Цивільний процесуальний кодекс України. Прийнятий 18 березня 2004 р. — К.: ВЕЛЕС, 2005. — 128 с. (Офіційний документ).*